

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

2023
1

Jenei László prózája | Áfra János, Bene Adrián, Szalai Zsolt versei | Vaderna Gábor, Hermann Róbert, Szalisznyó Lilla, Csörsz Rumen István, Nagy K. Krisztina tanulmányai | Linka Szabocs és Patyerek Csaba képregénye | Sütő Csaba András és Pinczési Botond a *Mogorva csillagról* | Kritikák Veszprémi Szilveszter, Taródi Luca, Süll Mária, Vados Anna, Kiss Dávid és Sebestyén Ádám könyveiről

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

Új folyam, 22. évfolyam

Szerkesztők:

Pataki Viktor (*tanulmány*), Vass Norbert (*főszerkesztő-helyettes, kritika*),
Vincze Ferenc (*főszerkesztő*), Zsávolya Zoltán (*szemle*)

Főmunkatársak:

Buda Attila, Zahari István, Zsolnai György

Olvasószerkesztő:

Szenkovics Enikő

Korrektor:

Kovács Emőke

A szerkesztőség címe:

Postacím: 1072 Budapest, Akácfa u. 20.

Tel./fax: (1) 321-4757 • E-mail: szif.szerk@gmail.com

www.szepirodalmifigyelo.hu

Szerkesztőségi titkár: Konkoly Dániel

Fedélterv: P. Szathmáry István

Nyomdai előkészítés: Arany Imre | Layout Factory

Megjelenik minden második hónap végén

Előfizetési díj: 3000 Ft

A Szépirodalmi Figyelő által feldolgozott folyóiratok:

Agria, Alföld, Ambroozia, Apokrif, Bárka, Búvópatak, Confessio,
Credo, Dunatükör, Élet és Irodalom, Életünk, Eső, Ex Symposion,
Ezredvég, Forrás, Helikon (Kolozsvár), Hévíz, Híd, Hitel, Irodalmi Jelen,
Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kalligram, Kortárs, Korunk, Látó, Liget,
Lyukasóra, Magyar Lettre Internationale, Magyar Műhely, Magyar Napló,
Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Műhely, Műút, Napút, Opus, Országút, Palócföld,
Pannonhalmi Szemle, Pannon Tükör, Parnasszus, Partium, Prae, Sikoly,
Somogy, Spanyolnátha, Székelyföld, Szőrös Kő, Tekintet, Tempevölgy, Tiszatáj,
Új Forrás, Vár, Várad, Vár Ucca Műhely, Vigilia, Zempléni Múzsza

Lapunk előfizethető a szerkesztőségben,

terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető továbbá közvetlenül a postai kézbesítőknél,

az ország bármely postáján, a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban

és a Központi Hírlap Centrumnál

(Budapest, VIII. ker. Orczy tér 1., tel.: 06-1/477-6300; postacím: Bp., 1900).

További információ: 06-80/444-444; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Nyomdai munkák: Érdi Rózsa Nyomda Kft.

Kiadja a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány

Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke

ISSN 1585-3829

TARTALOM

■ SZEMLE

Szalai Zsolt: <i>Apa nélküli fiú</i> (Eső, 2022/4.)	3
Tatár Sándor: <i>Az appok. Az Alpok</i> (Forrás, 2022/12.)	4
Áfra János: <i>A hibátlan arc</i> (Műút, 2022/6.)	5
Jenei László: <i>Nyugati tuja, közönséges borostyán</i> (Jelenkor, 2022/11.)	6
Nyilas Atilla: <i>Álomkamra</i> (Pannon Tükör, 2022/6.)	13
Bene Adrián: <i>Emily pillangói</i> (Székelyföld, 2022/12.)	15
Ábrahám Erika: <i>fantomfájás</i> (www.ujiras.hu, 2022. december)	16
Jászberényi Sándor: <i>Hosszú az út hazáig</i> (Alföld, 2022/12.)	17

■ PETŐFI SÁNDOR

Vaderna Gábor: <i>Média, marketing, poétika</i>	24
Hermann Róbert: <i>A Nemzeti dal mítoszai</i>	36
Szalisznyó Lilla: „ <i>Emelt hangon, eleven előadással</i> ”	50
Csörsz Rumen István: <i>Petőfi-versek Arany János dallamaival</i>	70
Nagy K. Krisztina: <i>Petőfi költészetének „legrégebb és a leghívebb olasz tisztelője”: Giuseppe Cassone</i>	88

■ KÉPREGÉNY

Black Village Comics: <i>Esquimau d’Or</i>	99
--	----

■ KORTÁRS OLVASATOK

<i>Tőzsér Árpád</i> Mogorva csillag című kötete	100
Sütő Csaba András: <i>Tőzsér Árpád</i> Mogorva csillag című kötetéről – hat évtized múltán	101
Pinczési Botond: <i>Táj és természet viszonya Tőzsér Árpád</i> Mogorva csillag című kötetében	110

■ KRITIKA

Kerber Balázs: <i>Törmelékek a labirintusban</i> (Veszprémi Szilveszter: <i>Helyek, ahol rám öröm vár</i>)	117
--	-----

Nagygéci Kovács József: <i>Előbb még fiatal, és csak azután öreg</i> (Taródi Luca: <i>Egyszer végre fiatalok leszünk</i>)	122
Eszenyi Fanni: „Óriás hinta az élet” (Süll Mária: <i>Tükröm leszel</i>)	126
Petneházi Erzsébet: <i>Philoktétész kiáltása</i> (Vados Anna: <i>Nincs véna</i>)	131
Nagy M. Anna: „Minden egész újra összeállhat” (Kiss Dávid: <i>Medvék bolygója</i>)	136
Vincze Richárd: <i>Ökoszilánkok és „organikus törmelékek”</i> (Sebestyén Ádám: <i>Őzek nyara</i>)	140
■ REPERTÓRIUM	
2022. november–december (Zahari István)	146
Számunk szerzői	166

Lapszámunk borítója Patyerek Csaba képének felhasználásával készült.

Lapunk megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap, Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Petőfi Kulturális Ügynökség, Magyar Kultúráért Alapítvány,
Nemzeti Együttműködési Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Nemzeti
Együttműködési
Alap

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

Szalisznyó Lilla

„EMELT HANGON, ELEVEN ELŐADÁSSAL”

*A szavalókönyvek jelentősége a Petőfi-versek
19. századi recepciójának vizsgálatában*

A Petőfi Sándor költeményeit közreadó új, javított kritikai kiadás sajtó alá rendezői a művek korai recepciójának tárgyalásakor a 19. század hangos irodalom iránti érzékenységére is figyelemmel voltak. Az iskolai önképzőkörök jegyzőkönyveit és a sajtót feldolgozó munkákat, Bodolay Géza *Petőfi diáktársaságai* című könyvét,¹ valamint a Kiss József szerkesztette Petőfi-adattárat² alapul véve olyan példákat is hoznak, amelyek a versek akusztikus élményként való befogadásáról adnak számot. Ezek szerint Petőfi lírai és kisebb epikai alkotásai nemcsak olvasmányként voltak jelen a kulturális térben, hanem színészek, előadóművészek, de még többször alkalmi, dilettáns szavalók előadásában – sokféle nyilvános eseményen – is felhangzottak (például hangversek, jótékonyági rendezvények, iskolai ünnepségek, önképzőköri összejövetelek programjának részeként). Kiss e mediális meghatározottság korabeli jelentősége kapcsán egy sajátos könyvtípusra is ráirányította a figyelmet, azokra a *költő életében* megjelent szavalókönyvekre, amelyek Petőfi-verseket tartalmaznak. Tatay Istvánnak, a soproni evangélikus gimnázium tanárának 1847-ben megjelent munkái a műfaj első darabjai közé tartoznak, az *Elemi fi- és lánytanulók szavaló's olvasó könyve* című kötet kettő, a *Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai* pedig tizenegy Petőfi-verset, illetve versrészletet tartalmaz.³ A szavalókönyvek a versek előadásáról szóló forrásokkal ellentétben nem magáról az alkalomról számolnak be, hanem azt teszik láthatóvá, hogy a gazdag versanyagból, egy-egy életműből mely műveket próbálták szavalati darabbá, a hangzó irodalmi kánon részévé avatni. Néhány gyűjtemény esetében a szerkesztők értelmezőként is viselkedtek, konkrét tanácsokat, utasításokat adtak a szavalás mikéntjére nézve. Tanulmányomban a recepciótörténetnek ezeket a vonatkozásait szeretném bemutatni, ám mivel maga a könyvtípus még nem képezte irodalomtörténeti értekezés

1 BODOLAY Géza, *Petőfi diáktársaságai*, Kozmosz, Budapest, 1973.

2 *Petőfi-adattár*, kiad. Kiss József, I., III., Akadémiai, Budapest, 1987, 1992.

3 *Uo.*, I., 115, 127.

tárgyát,⁴ egy hosszabb távra tervezett kutatás első lépcsőjeként csak általánosabb jellegű áttekintésre vállalkozhatom. Igyekeztem a könyvtípus több változatát bevonni a vizsgálatba, figyelembe véve egyrészt a megcélzott különféle felhasználói csoportok (tanulók, felnőttek, professzionális előadók) számára készülő szavalókönyvek sajátosságait, másrészt az idő haladtával bekövetkező változásokat (az utolsó munka, amelyre hivatkozni fogok, 1902-ben jelent meg).

A szavalókönyvek általános jellemzői

A versmondás szokásának térhódítását, a nyilvánosság, a félnyilvánosság és a magánélet terein egyre erősödő jelenlétét ismerték fel azok a szerkesztők és kiadók, akik az 1840-es évektől kezdve versgyűjtemények összeállítására, illetve közreadásának finanszírozására vállalkoztak. Mint Szász Károly írja szavalókönyve első, 1863-as kiadásának bevezetőjében:

ezen elméleti bevezetésnek világért sincs oly magas igénye, hogy kimerítő szavalási tankönyvnek tekintessék. Csak, mivel a szavalás olyan közönséges dolog miveltebb társas köreinkben, hogy alóla fiatalságunk, sőt hölgyeink is, ha irodalmi műveltséggel bírnak, – egy vagy más esetben magokat ki nem vonhatják: szükségesnek látszott, e csupán műkedvelői célhoz képest, legalább azokat mik a dolog első elemeihez tartoznak, némileg rendbeszedni.⁵

A századfordulóig legalább harminc ilyen antológia készült,⁶ a legkorábbiak között említhető a *Szavalástan Heinsius' nyomain, nyelvünkhöz*

4 A mostanihoz hasonló kísérlet volt részemről az „inkább síriasan tompa, mint éles vagy harsogó” – *Vörösmarty-versek a 19. századi szavalókönyvekben* címmel tartott előadás, amely a Balatonfüreden 2017. december 1–2. között megrendezett Vendégek közt vendég – Vörösmarty ma című konferencián hangzott el.

5 Szász Károly, *A vers-szavalás elméleti és gyakorlati kézi könyve. Iskolai és magánhasználatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden műveltek számára*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1863, VI.

6 Ezek közül jó néhány megtalálható a könyvészeti gyűjtésekben: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, szerk. PETRIK Géza, Pallas, Budapest, 1888–1892, I–IV.; *Magyar könyvészet: 1860–1885. Jegyzéke az 1860–1875. években megjelent magyar könyvek- és folyóiratoknak*, szerk. PETRIK Géza, Magyar Könyvkereskedők Egylete, Budapest, 1885, I–II.; *Magyar könyvészet 1886–1900. Az 1886–1900. években megjelent magyar könyvek, térképek és atlaszok összeállítása tudományos szak- és tárgymutatóval*, szerk. PETRIK Géza, Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, Budapest, 1908–1913, I–II.

illesztve, szavalandó darabokkal együtt című munka (1840),⁷ Nagy Mártontól a *Szavaló tanítók és tanulók használatára*, amelynek első kötete 1843-ban, a második 1845-ben jelent meg, valamint a Toth István szerkesztésében 1848-ban kiadott *Szavalmányok. Tekintettel a költészeti nemekre jelesb magyar költők után*. A könyvpiacra az 1860-as években kezdtek rendszeres terméké válni, az újrakiadásokat is tekintve a műfaj igazi felfutási időszaka az 1870-es években kezdődött.⁸ A legtöbb szerkesztő iskoláskorúaknak szánta a munkáját, de szép számmal találunk felnőtteknek, illetve kifejezetten nőknek szólóakat is.⁹ Célja valamennyinek a magyar irodalom népszerűsítése volt (fordításokat csak elvétve közöltek), a szélesebb nyilvánosság számára elérhetővé tettek olyan alkotásokat, amelyek egyébként csak gyűjteményes szerzői kötetekben voltak hozzáférhetőek, illetve valamikori sajtómegjelenésüket még nem követte újrakiadás.

A szavalókönyv elnevezés korántsem homogén műfajt takar, tartalmukat és a versanyagok közlési módját, tagolását tekintve a könyvtípusnak számos változata létezett. A legtöbb munka csak verseket közöl (a kisiskolásoknak szólóak ilyenek), a középiskolásokat, illetve a náluk idősebbeket megszólítók között viszont már vannak olyanok is, amelyek a szavalással kapcsolatos tudnivalók elsajátítására is próbálták rávezetni a versmondókat. Az elméleti rész általában a helyes hangsúlyozást, a versalkotás eszköztárát, az alaphangnemeket (lágyság, nyugodtság, élénkség, vidámság stb.) és műnemi csoportosításban a különböző műfajok szavalásának általános jellemzőit tárgyalja. A harmadik típus ennek egy továbbfejlesztett változata: a versszavalás elméletének ismeretét itt is a gyakorlati résznek nevezett versgyűjtemény követi, de a szerkesztő minden költemény után konkrét utasításokat is ad az adott vers előadására vonatkozóan. A versanyagot sok kiadványban semmilyen szempont alapján nem tagolták, ha mégis, akkor szerzők, műfajok, témák vagy nehézségi fokozat szerint csoportosították.

7 Ez a könyv az előszava szerint Theodor Heinsius *Theoretisch-practisches Lehrbuch der Lese- und Vortragskunst zum Schul- und Selbstunterrichte* című, 1833-ban megjelent munkájának interpretációja. Példatárában még mindössze harmincegy vers szerepel, többek között Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Bajza József, Erdélyi János, Vachott Sándor és Vörösmarty Mihály művei.

8 Méhner Vilmos kiadta a *Hatszáz magyar nemzeti dal. Szavalmányok és dalok gyűjteménye* című szavalókönyv 1882-ben megjelent második kiadásának előszavában azt állítja, hogy az első kiadás, amely az 1870-es évek második felében került a könyvpiacra, tízezer példányban kelt el. Vö. *Hatszáz magyar nemzeti dal. Szavalmányok és dalok gyűjteménye*, Méhner Vilmos, Budapest, 1882, 5.

9 *Vers-szavaló. A magyar hölgyek számára*, Méhner Vilmos, Budapest, 1889.

A szerkesztők az előszavakban nem indokolják, hogy miért az adott szerkezeti felépítés mellett döntöttek, ahogy arról sem szólnak, hogy a versanyagot milyen megfontolások alapján állították össze. A legtöbben a reformkori szerzőket tekintik a magyar költészet történetében az első olyan alkotóknak, akiknek a keze alól szavalásra érdemes és alkalmas versek kerültek ki. Az idő haladtával az ő műveik változatos arányban, de valamennyi kiadványban helyet kaptak, Vörösmarty Mihály, Garay János vagy Petőfi költeményei egyikből sem hiányoznak. De az 1860-as évektől az elemi iskolásoknak és a színésznövendékeknek szánt (tan)könyvek kivételével meghatározó szerep már nem nekik, hanem a kortársaknak járt, a század második feléből származó munkákat összességében az ő verseik uralják. A válogatást azonban nemcsak a magyar lírai hagyomány megújításával kapcsolatos törekvések felmutatása alakíthatta, a szerkesztőknek figyelemmel kellett lenniük a cenzúrára is. A Szász-féle, *A vers-szavalás elméleti és gyakorlati kézi könyve. Iskolai és magány-használatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden miveltek számára* című munka első kiadása kapcsán például tudjuk, hogy a rendőr-igazgatóság élére 1860-ban került Joseph Worafka lefoglalta a kiadványt, „Bajza József egy, az 1830-as években született versét, illetve Petőfi egy költeményét kifogásolva”.¹⁰ Szász talán cenzurális megfontolásból döntött úgy, hogy Petőfi *A király esküje* című versét, amely egyike a költő 1848 tavaszán írt, többségében szatirikus úgynevezett királyballadáinak (*Bánk bán, A király esküje, Dobzse László, Kun László krónikája*), *Hunyadi László* címmel közli, és az utolsó három versszakát elhagyja.¹¹ A *Hunyadi László* cím semlegesebb, magát a történelmi alakot idézi meg, a Petőfi által adott cím viszont egyből a király esküszegésére hívja fel a figyelmet.

De a változtatásokat illetően olyan eseteket is lehet idézni, amelyekből az derül ki, hogy a szerkesztők a szöveggondozás során nem törekedtek filológiai pontosságra, előfordult, hogy a versek címét, sőt, a szövegét is megváltoztatták. Kiss József mutatott rá a Petőfi-adattárban, hogy Tatay a *Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai* című kiadványban, amely a szerzők nevét nem közli, Petőfi néhány versét

10 DEÁK Ágnes, *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867*, Osiris, Budapest, 2017, 247. Érdekes, hogy Worafka e kötetben a *Szózáttal* szemben megengedő volt, 1864 októberében viszont „Szász Károlynak a protestáns középiskolák részére készült *Magyarország története* második füzetének (Luxemburgi Zsigmondtól 1848-ig tárgyalta a magyar történelmet) második kiadásában” kifogásolta a közlését. Vö. *Uo.*, 191.

11 Petőfi a verset *A király esküje* címen jelentette meg az *Életképek* 1848. május 18-i számában.

más címen publikálta. A *Ki a szabadba!* címet *A természet daljátékára* változtatta, a *Füstbe ment tervet Édes anyámnak viszontlátására*, a *Fürdik a holdvilág az ég tengerében...* helyett pedig *A zsványt* írt. Gyulai Pál pedig 1884-ben a *Hatszáz magyar nemzeti dal. Szavalmányok és dalok gyűjteménye* című szavalókönyv harmadik kiadásáról szóló kritikájában azt kifogásolta, hogy a névtelen szerkesztő jelölés nélkül szavakat cserélt Arany költeményeiben. (Arról nem szól, hogy mások verseivel is történt-e hasonló.)

A *Tetemre-hívás*ban Arany pörosztónak nevezi a pristaldust. Mehner szerkesztője megakad e szón; nem ismeri; nézi Ballagi szótárát; abban sem leli. Ej, mit czeremóniázna vele, kijavítja: „Áll a tetemnél tisztí poroszló.” [...]

Az *Ősszel*ben Arany így festi a görögországi tájat:

„Ott kéken a Zeüsz-lakta domb!
Itt zölden a nyájas sziget;
Fölötte lomb, alatta lomb,
Árnyas berek, zengő liget.”

Mi ez: „Kéken?” „Zölden?” gondolja Mehner szerkesztője; nyoma sincs Ballagiban. Kijavítja tehát: Kékel – zöldel. – Aztán: „fölötte lomb, alatta lomb”; ez sem helyes; elég ha fölötte van lomb, alatta legyen domb. És úgy javítja. Abban sem nyugodhatik meg, hogy e költemény egy későbbi sora szerint: „A vének élő szája rendel igazságot.” Jobb lesz: élő szója.¹²

Az, hogy a versmondás a 19. században meglehetősen általános jelenségnek számított, abban is megmutatkozik, hogy a legtöbb szavalókönyv szerkesztője országszerte a helyi közösségekben dolgozó, sokakkal, sok fiatallal is kapcsolatban lévő literátus ember volt: kántor, tanító, gimnáziumi tanár. Borza Nándor (1844–1908) például bajai kántor és tanító volt, amikor antológiájának első kiadását készítette, Nagy Márton (1804–1873) piarista pap és tanár, Tatay István (1821–1888) a soproni,

12 [GYULAI PÁL], *Hatszáz magyar nemzeti dal. Szavalmányok és dalok gyűjteménye. Harmadik javított és bővített kiadás. Buda-Pest. Mehner Vilmos kiadása*, Budapesti Szemle 1884/85., 152–153. Gyulai azt is felveti, hogy a szerkesztők a szerzői jogokat is megsértik, egyfelől azért, mert beleegyezés nélkül közlik a verseket, másfelől pedig azért, mert önkényesen változtatnak azok szövegén. Ennek a problémának a tárgyalása azonban egy külön írás tárgya lehetne, itt nem foglalkozom vele.

majd a szarvasi evangélikus főgimnázium tanára, Tooth István (1817–1855) joghallgató, Dlhányi (Delhányi) Zsigmond (1824–1900) pedig, aki Petőfi diáktársa volt Selmecebányán és később is baráti viszonyban volt a költővel, a szarvasi evangélikus főgimnázium tanára. De volt olyan szerkesztő is, aki a magas presztízssű kulturális intézményrendszerhez kötődött: Jancsó Benedek (1854–1930) *Szavalókönyve* kiadása idején az aradi főreáliskola magyartanára volt, később történeti szakíró, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett, Szász Károly, Arany János barátja, elismert költő, műfordító, református püspök és akadémikus volt, Váradi Antal (1854–1923) pedig költőként, drámaíróként, a Nemzeti Színház dramaturgjaként és a Színművészeti Akadémia tanáráként vált ismertté.

„minden műveltek számára”

Szász Károly *A vers-szaválás elméleti és gyakorlati kézi könyve. Iskolai és magán-használatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden műveltek számára* című szavalókönyvének három kiadása volt, az első 1863-ban, a második 1871-ben, a harmadik 1876-ban jelent meg. Mint azt a cím is mutatja, a szerkesztő nevelősködésének és nagykorúsi gimnáziumi tanárságának tapasztalataira is épített, amikor olyan, a szavalókönyvek sorából kiemelkedő munkát hozott létre, amelyet kamaszok és felnőttek is haszonnal forgathattak. A könyvnek elméleti és gyakorlati része egyaránt van, s ez utóbbi hat műfaji csoportra osztva hozza a költeményeket: 1. dalok, 2. ódák (énekek), himnuszok s rokon, 3. elégiák, 4. románcok, 5. balladák s rokon, 6. leíró költemények. Az első kiadásban százhuszonhat vers szerepel, a legtöbb, tizennégy darab Petőfitől. A második helyen tizenegy verssel Vörösmarty, a harmadikon tízzel Arany János áll.¹³ Az 1871-es kiadásban harmincnégy szerzőtől összesen százhuszonhárom mű szerepel. Tizenhat verssel ismét Petőfi a listavezető, tizenkét verssel Arany a második, tízzel Vörösmarty a harmadik. Őket követi nyolc-nyolc verssel Tompa Mihály, Kölcsey Ferenc és Gyulai Pál.¹⁴ Az 1876-os újrakiadás harminchárom

13 Szász, *I. m.*, 1863. A tartalomjegyzékben az *Osztozás* című vers szerzőjeként tévesen Petőfit tüntették fel. Magánál a költeménynél már a valódi szerző neve, Mentovich Ferencé szerepel.

14 Szász Károly, *A vers-szaválás elméleti és gyakorlati kézikönyve. Iskolai és magán-használatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden műveltek számára*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1871.

szerzőtől összesen száztizennyolc alkotást tartalmaz. Ekkor már tizenöt verssel Arany van az élen, Petőfi tizenhárom költeménnyel a második, Vörösmarty tízzel a harmadik.¹⁵

Az átdolgozott, újraserkesztett kiadások tartalma folyamatosan változott, a törlések, cserék és pótlások iránya azt mutatja, hogy Szász egyre nagyobb szerepet szánt a közelmúlttal szemben a kortárs irodalomnak. Tizenhárom év elteltével az elégiák közül kivette például Vörösmartytól a *Mikes búját*, s helyére Aranytól *Az örök zsidót* tette. Az ódák csoportjában törölte Vörösmartytól a *Honszeretetet* és a *Hymnust*, Bajza Józseftől az *Apotheosist*, Zalár Józseftől a *Temetőbent*, valamint saját versét, a *Szülőházamat*. A modernizálási törekvés a Petőfi-műveket alig érintette, s bár Szász az 1870-es évek közepén már inkább Aranyt favorizálta, Petőfi továbbra is a különböző lírai műfajok mestereként jelent meg.

Szász egy bő évtized elteltével is kitart az 1863-as választásai mellett, mindössze két jelentősebb változtatást eszközöl. 1876-ban a *Csokonai* című alkotás beválogatásával Petőfi humoros vénáját, komikumra való fogékonyságát is láthatóvá teszi, a balladák esetében pedig látszik a frissítési szándéka. 1863-ban és 1871-ben még minden műfajra vonatkozóan hoz tőle példát, 1876-ban viszont kiveszi a szavalsra ajánlott balladaszerzők közül, noha a balladák számát kiadásról kiadásra növelte, a kezdeti tizenhatról húszra. *A király esküje* kihagyása az 1876-os kiadásból valószínűleg annak tulajdonítható, hogy több kortárs anyagot kívánt beemelni, és éppen a balladaműfajnak kiemelkedő művelője működött Arany János személyében. 1876-ban Aranytól a korábbi három helyett már hét balladát hozott, őt tette a balladacsoport uralkodó szerzőjévé.¹⁶

Ha az adattár és az egykorú sajtó alapján megnézzük, hogy 1863 előtt Petőfi mely verseit szavalták, azt látjuk, hogy Szász a válogatást úgy állította össze, hogy több esetben is ráerősített a már szavaltati darabbá vált versek pozíciójára. Kiss gyűjtése szerint Petőfi verseit először iskolatársai szavalták magának a szerzőnek a jelenlétében a tanintézeteken belül szerveződő önképzőkörök rendezvényein.¹⁷ A félnyilvánosság előtt és már a költő jelenlététől függetlenül először talán 1845 májusában

15 Szász, *A vers-szaválás elméleti és gyakorlati kézikönyve. Iskolai és magán-használatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden műveltek számára*, Franklin-Társulat, Budapest, 1876.

16 A balladák közé új műként felvette még öccsétől, Szász Bélától *A harmincz pénzt*, saját balladáit közül pedig már nem egyet, hanem kettőt közölt.

17 *Petőfi-adattár*, I., 21.

műfaj	első kiadás (1863)	második kiadás (1871)	harmadik kiadás (1876)
dal	<p>Mint felhők a nyári égen</p> <p>Kinn a kertben voltunk...</p> <p>Honfidal</p> <p>Szülőföldemen</p> <p>A magyar nemes</p> <p>Te vagy, te vagy, barna kislyány...</p> <p>Szeptember végén</p>	<p>Mint felhők a nyári égen</p> <p>Kinn a kertben voltunk...</p> <p>Honfidal</p> <p>Szülőföldemen</p> <p>A magyar nemes</p> <p>Te vagy, te vagy, barna kislyány...</p> <p>Szeptember végén</p>	<p>Mint felhők a nyári égen</p> <p>Honfidal</p> <p>Szülőföldemen</p> <p>A magyar nemes</p> <p>Te vagy, te vagy, barna kislyány...</p>
óda	<p>Erdélyben</p> <p>Az örült</p> <p>A hazáról</p>	<p>Erdélyben</p> <p>Az örült</p> <p>A hazáról</p>	<p>Erdélyben</p> <p>A hazáról</p>
elégia	<p>Messze vándoroltam...</p>	<p>Messze vándoroltam...</p>	<p>Messze vándoroltam...</p>
román	<p>Két vándor</p> <p>Falu végén kurta kocsmá...</p>	<p>Két vándor</p> <p>Falu végén kurta kocsmá...</p>	<p>Két vándor</p> <p>Falu végén kurta kocsmá...</p> <p>Csokonai</p>
ballada s rokon	<p>A király esküje</p> <p>(Hunyadi László címen közölve)</p>	<p>A király esküje</p> <p>(Hunyadi László címen közölve)</p>	
leíró költemény	<p>A csárda romjai</p> <p>A Tisza</p>	<p>A csárda romjai</p> <p>A Tisza</p>	<p>A csárda romjai</p> <p>A Tisza</p>

hangoztak fel Petőfi-versek, amikor a pesti evangélikus gimnázium költészet-szónoklati osztályának tanulói az intézmény gyűlési termében „hölgykoszorútól környezettve” saját munkáikat olvasták fel, valamint „jelesb költőink” műveit szavalták el. Petőfitől négy verset mondtak: *Megy a juhász a számáron...*, *Egy estém otthon*, *Ebéd után*, *Kedves vendégek*.¹⁸ 1846. november 11-én Dézsen a közgyűlési lakomán már olyan Petőfi-művek hangzottak fel, amelyeket Szász is közreadott. Haray Viktor színész, aki 1846-ban gróf Teleki Sándor titkára volt, az *Erdélyben* című költeményt, maga Teleki pedig *Az örültet* szavalta.¹⁹ Innentől kezdve ez a két vers folyamatosan előkerült szavalati darabként. *Az örültet* elmondta például 1854-ben Sárospatakon Kiss Gyula tanuló a Garay-árvaák megsegítésére rendezett estélyen, 1856-ban Molnár Lajos műkedvelő Tatán a szegények javára szervezett esten, illetve Egressy Gábor színész Pesten Székely Imre és Székely István hangversenyén a Nemzeti Színházban.²⁰ 1861 májusában Kecskeméten Katona József szobrának felavatásakor „Szavalati és kardal-verseny”-t rendeztek, ahol Petőfitől két vers hangzott el: *Az ítélet* és az *Erdélyben*.²¹ *A csárda romjai* szintén még az 1840-es évek második felében vált szavalati darabbá. 1847 májusában a soproni evangélikus főtanoda „keblében [...] főnálló Magyar Társaság” fennállásának ötvenhetedik évfordulója alkalmából ünnepet rendezett, s az ünnepség műsorában helyet kapott *A csárda romjai* is.²² Ugyanebben az évben Szerdahelyi Kálmán, a Nemzeti Színház színésze szavalta a verset Kolozsvárott testvére, Szerdahelyi Kornélia hangversenyének részeként.²³ 1861 januárjában Komáromy Alajos, a Nemzeti Színház másik színésze adta elő Győrött, amikor a Petőfi-szoborra gyűjtve szavalati estet adott.²⁴ *A hazáról* című verset főként műkedvelők adták elő: hallhatta a közönség például 1859. november 27-én Szekszárdon a Kazinczy-ünnepségen,²⁵ illetve 1860. szeptember 25-én Kalocsán egy jótékonyági rendezvényen.²⁶

A sort lehetne folytatni, a kutatást más művekre is kiterjesztve (pl. a *Honfidalra*, amely már dallammal, énekelve is terjedt). De figyelemre

18 *Uo.*, 39–40.

19 Életképek 1846. november 21., 670.

20 Pesti Napló 1854. február 4.; Pesti Napló 1856. április 1.; Hölgfutár 1853. november 13., 1062.

21 Hölgfutár 1861. május 30., 519.

22 *Petőfi-adattár*, I, 128.

23 *Uo.*, 137.

24 Hölgfutár 1861. január 19., 70.

25 Politikai Ujdonságok 1859. december 15., 715.

26 Divatcsarnok 1860. október 2.

méltó az is, hogy a ma a legismertebbek, legnagyobbak között számon tartott Petőfi-versek közül jó néhányat nem szavaltak (legalábbis a sajtóban nem találunk erre vonatkozó adatokat). Szász közölte például a *Szeptember végéig*, de a 19. század végéig nem hangzott fel (nagyobb nyilvánosság előtt, kizárólag iskolákban mondták, és ott is csak az 1890-es évektől kezdve (feltehetően már Szász kötetének esetleges hatásától függetlenül). Az iskolai értesítők szerint kötelezően megtanulandó vers volt például 1894-ben a székesfehérvári katolikus gimnázium hatodik, 1899-ben a fiumei felsőbb leányiskola és leánygimnázium ötödik, 1906-ban a szabadkai főgimnázium hatodik és 1908-ban a mosonmagyaróvári polgári leányiskola negyedik osztályában.²⁷ Olyan példát mindössze egyet találtam, amikor iskola falain kívül hangzott fel: 1902. augusztus 24-én Baranyasellyén több más verssel együtt egy táncestélyen szavalták.²⁸ Az életmű másik kanonikus darabjának tartott *A Tisza* a közkedvelt *A csárda romjaival* ellentétben szintén nem vált a 19. században a hangzó irodalmi kánon részévé, legfeljebb iskolai ünnepeken lehetett hallani.²⁹

Jancsó Benedek 1884-ben Aradon kiadott, szintén szélesebb olvasóközönségnek szánt szavalókönyvében harmincegy szerzőtől összesen hatvankét költemény található. Ebben az antológiában Arany a listavezető tizenkét verssel, Petőfi követi nyolc verssel, Tóth Kálmán a harmadik négy verssel. A többi szerzőtől csak egy-két vers olvasható, Vörösmarty például már csak a hazafias líra mestereként jelenik meg, a *Szózat* és *Az élő szobor* szerepel tőle. Jancsó nem osztja csoportokra a versanyagot, s a Szász által kiválasztott Petőfi-versek közül csak kettőt közöl újra: a *Honfidalt* és *Szülőföldemen* címűt. Ezekon kívül a dalok között még a *Távolbólt* és az *Anyám tyúkját* hozza. A további négy Petőfi-vers a *Nemzeti dal*, *A ledőlt szobor*, *A király esküje* és a *Csatadal*.³⁰ Ez a csoport

27 *A Ciszterci Rend Székesfehérvári Kat. Főgimnáziumának Értesítője 1894–95. iskolai évről*, Számmer Imre Könyvnyomdája, Székesfehérvár, 1895, 104.; *A Fiume M. Kir. Állami Felsőbb Leányiskola s a vele kapcsolatos Állami Elemi Leányiskola és az Állami Kisdudóvoda Értesítője az 1899–1900-iki iskolai évről*, közli VÁNCZA Mihály, Battara P. Könyvnyomdája, Fiume, 1900, 33.; *A Szabadkai Városi Magyar Főgimnázium Értesítője az 1906–7. tanévről*, közli KOSZTOLÁNYI Árpád, Hungária Könyvnyomda, Szabadka, 1907, 90.; *Főgimnázium A Magyaróvári M. Kir. Állami Polgári Leányiskola Értesítője az 1908/1909. tanévről*, közli WARGA Berta, Czéh Sándor-féle Könyvnyomda, Magyaróvár, 1909, 15.

28 Pécsi Napló 1902. augusztus 27., 4.

29 1899-ben például a szegedi árvíz évfordulója alkalmából tartott emlékünnepevényen a helyi Kegyes Tanítórendi Katolikus Gimnázium nyolcadik osztályos tanulója mondta el. *A Kegyes-Tanítórendiek vezetése alatt álló Szegedi Városi Főgymnasium Értesítője az 1899–1900. tanévről*, közléteszi CSERÉP Sándor, Szeged, Endrényi Lajos Könyvsajtóján, 1900, 100.

30 JANCÓS Benedek, *Szavalókönyv*, Gyulai István, Arad, 1884.

Jancsó kiadványának a különlegessége, mindegyik a forradalomhoz és a szabadságharchoz kapcsolódik, azt tematizálja, szinte egyedülként a szavalókönyvek közül. A *Nemzeti dal* például majd csak a 20. században megjelenő szavalókönyvekben válik szavalásra ajánlott verssé, addigra szilárdul meg a helye a nemzeti emlékezetben, és válik szinte kötelező darabjává a március 15-i ünnepegeknek.

Szász és Jancsó a szélesebb közönség megnyerése és kiszolgálása érdekében konkrét utasításokat is adnak a közölt versek szavalására vonatkozóan. Ez a művek értelmezés- és recepciótörténetének szempontjából azért érdekes, mert a különböző alkalmakról szóló források közül a sajtó leginkább csak a szavalás tényét rögzíti (ki, kitől, mit szavalt), az iskolai önképzőkörök jegyzőkönyveiben pedig többnyire azt dokumentálták, hogy a befogadók miként értékelték az elhangzottakat, s nem feltétlenül azt, ahogyan a vers felhangzott (ilyesmi akkor derül ki, ha kifogásoltak valamit). Általános irányelveket, előadási követelményeket ugyan már az 1830-as, 1840-es évekbeli poétikai, retorikai munkákban is találunk, bár ezek műfajukból következően elsősorban magukkal az írásművekkel, nem az előadással foglalkoznak. Valamennyi szerző úgy gondolta, hogy a pódiumra, színpadra lépőknek a hangjukkal, a hangjuk játékaival kell megnyerniük a közönséget, s bár a testtartás és némi mozgás emelheti az előadás színvonalát, nem szabad túlzásokba esni, tartózkodni kell a túlzó mozdulatoktól, színpadiaskodástól.³¹ Az iskolai önképzőkörök jegyzőkönyvei és a visszaemlékezések alapján úgy tűnik, a közép- és felsőfokú oktatásban részesülő tanulók ezen elvárások alapján ítélték meg iskolatársaik produkcióját. Petőfi szavalatait például a Pápai Református Kollégium önképzőköreben többször is „normaszegőnek” találták, mert vagy színészi karaktert játszva mondta el a verset (a *Szózatot* „tótos dialectussal” szavalta), vagy pedig jelmezbe öltözve eljátszotta az abban leírtakat: Gaál József *Ólmos botok* című satíróját „csikósruhába öltözve, kucsmával fején, fokossal kezében” szavalta, s „eltérve a szabálytól – ahelyett, hogy az elszavalandó darabot s annak íróját megnevezte volna, – úgy rontott a deklamáló állványhoz, mintha verekedni indult volna, s ököllel ütötte meg az asztalt, ami nem aesthetikus”.³²

31 Erről Bitnitz Lajos, Briedl Fidél és Hugh Blair írásai nyomán lásd: BÖHM Edit, *A magyar versszavalás története*, Ad Librum, Budapest, 2009, 56–67.; RAJNAI Edit, „A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák...”: *Petőfi, a színész = Ki vagyok én? Nem mondom meg...: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 29–30.

32 Ezekről Petőfi vándorszínészi próbálkozásainak kontextusában lásd: RAJNAI, „A napokban érkezett...”, I. m., 29–31.

Amikor Szász és Jancsó a 19. század második felében megjelentette szavalókönyvét, a szavalás már évtizedek óta bevett szokásnak, a nyilvánosság és a félnyilvánosság köreiben elterjedt kultúrafogyasztási gyakorlatnak számított. Így ők már túlléptek az alapvető elvárások ismertetésén, s úgy próbáltak a szavalóknak segíteni, hogy a szöveget részletekre bontva javasoltak előadási módokat. Jancsó valamennyi közölt vershez csatolt instrukciókat, Szász válogatásszerűen. Egyikük sem ír teljes, komplex verselemzéseket, nem vizsgálják a művek szerkezeti felépítését, nagyobb gondolati ívét. Mindig a vers hangulatát, uralkodó érzelmét, illetve ennek a versen belüli esetleges változásait határozzák meg, ebből vezetik le a szavalás módját. Szász például a *Honfidal* esetében aprólékosan, versszakról versszakra halad, Jancsó a vers fordulópontját és a két rész alaptónusát emeli ki.

Szász

Lelkes, szónokias hang, – egyszersmind igaz kedélylyel olvadva össze. 1. Melegen. 2. Komolyan, ünnepélyesen. 3. Lelkesen, elszánt hangon. 4. Hő érzés hangján. 5. Csöndes, szelid hang. 6. A következő két strófa élénk hangfestéssel. 7. Emelt hangon, eleven előadással. 8. Mélán, csöndesen végzi.³³

Jancsó

E költemény közép helyet foglal el a dal és a tulajdonképpen való óda között. Több az érzelmesség benne, mint az ódai emelkedettség. Hangja a szavalónak kezdetben ünnepies, lassú és komoly; egy kissé szónokias. A költemény második részében azonban az ünnepélyes hang helyébe érzelmes, sőt némileg méla, elegicus hang lép. Ez a fordulat a negyedik versszakban áll be, eleintén gyöngébben, később fokozódva.³⁴

A versek uralkodó érzelmeinek meghatározása értelmezést is jelent: Szász Károly például Petőfi *A magyar nemes* című versének alaphangját keserűség nélküli élénkségnek, vidámságnak minősíti, amivel nem biztos, hogy a mű minden befogadója egyetértene:

Satyrjai dal. Előadási hangja keserűség nélkül csipős, élénk, vidám.

1. A kezdet olyan, mintha nagy komolyan, dicsekedve indulna, – de mindjárt a más sorban kiérzik a gúny. 2. A *paraszt*-szó fitymáló megvetéssel. 3. A *te* szókon a súly. 4. Mintegy vállvonító hangon;

33 Szász, *I. m.*, 1863, 123.

34 JANCÓSÓ, *I. m.*, 54.

A súly a *nem* szón. 5. Kicsinylőleg. 6. Tréfás önelégültséggel. 7. A gúny élesebb itt mint a többiben. 8. Föl sem vevéssel. 9. Könynyedén. 10. Vidoran – A refrain mindenütt nevetséges dicsekvés és tréfás önérzet hangján. A súly inkább a *magyar*, mint a *nemes* szón.³⁵

A szavalókönyvek szerkesztői a poétikai, retorikai munkák szerzőihez hasonlóan arra ösztönözték a versmondókat, hogy tartózkodjanak a teatralitástól.³⁶ Jancsó Benedek már könyvének előszavában hangsúlyozza a színészi és szavalási előadásmód különbségét: „A szavalás, bár jelentékeny alkotó része a színművészetnek, mégis lényegében különbözik attól. A szavalás önálló, teljesen bevezetett és saját törvényekkel bíró művészeti ág.”³⁷ Szász a kedvelt szavalati darabként ismert *Az örült* kommentárjában utal ugyanerre, elválasztva a kétféle előadásmód eszköztárát:

Rhapsodia. Országszerte kedves szavalási darab. De tisztában kell szavalási módjával lennünk; lehet szavalni, vagy inkább *előadni* színészileg, mintha valamely színműben egy valódi örült monologja volna, mikor az előadó azt a színészet módja szerint egészen eljátszsa; – de nekünk ily előadással nincs dolgunk; lehet azonban *szavalni*, a rendes szóbeli szavalás határai közt, melyeket kijelölni immár elég módunk volt: t. i. hangfestéssel de a színpadi csalódás előidézésének igénye nélkül. A következő számok alatti utasítások csak ily egyszerű *szavalásra* akarnak vonatkozni. 1. Nyersen, hirtelen. 2. Igen sietve, sürgölve. 3. A következő két sor négy részből áll, – melyek mindenike fokoként emelkedik s nagyobbat, erősbet mond. 4. Kárörömmel. 5. A nevetést, nem valódi természetes nevetéssel adja a szavaló, mint adja a színész, hanem csak gyöngén jelezve a nevetés hangját, egyébiránt szóval „hahaha!”... 6. Hidegen, mintegy félvállról, mintha az reá alig tartoznék. [...] 28. Ábrándosan. Néhány soron át fokoként melegül mig 29. a *sár* szónál egyszerre ismét gúnyossá válik a hang. [...] 38. Igen emelt, élénk hangon.³⁸

35 SZÁSZ, *I. m.*, 1863, 132. (Kiemelés az eredetiben.)

36 A színészek versmondásával kapcsolatos elképzelésekről lásd: BÖHM, *I. m.*, 68–93, 109–125.; RAJNAI Edit, „S lábához esve, mond: »Kegyelmes herceg«”. *A 19. századi színpadi szövegmondásról* = „Volt a hazának egy-két énekem”. *Arany 200*, szerk. BOKA László – RÓZSAFALVI Zsuzsanna, Gondolat, Bibliotheca Nationalis Hungariae, Budapest, 2018, 13–30.

37 JANCÓS, *I. m.*, 5.

38 SZÁSZ, *I. m.*, 1863, 197–198. (Kiemelés az eredetiben.)

Gesztust vagy előadói testtartást soha nem is javasolnak, csak hanghordozást, kifejezendő érzelmet, kiemelendő hangsúlyt.

Iskolásoknak és iskolai használatra szánt szavalókönyvek

A kifejezetten (elemi) iskolásoknak szánt szavalókönyvekben a szerzők nevét legtöbbször nem tüntették fel, ami arra mutat, hogy nem a lexikális tudás bővítésére helyezték a hangsúlyt, fontosabb volt a szövegek megértése, memorizálása. Ezen a gyakorlaton a szerkesztők az idő haladtával sem változtattak, Borza Nándor *Szavaló könyv. Elemi iskola és házi használatra* című, 1870 és 1907 között hét kiadást is megért munkájában³⁹ ugyanúgy nem tartotta fontosnak a szerzők megnevezését, mint Tatay István 1847-ben. Tatay a száztíz vers között Petőfitől még csak kettőt hozott, a *Fekete kenyér* és a *Mi kék az ég!* címűeket.⁴⁰ Borza huszonhárom évvel később már jóval nagyobb szerepet szánt a költő verseinek az oktatásban. Ő Tatayval ellentétben a versanyagot már csoportokba osztotta, s figyelemmel volt a tanulók nemek szerinti megoszlására is. A nyolcvanhét verset tartalmazó könyv tematikus tagolását egyértelműen a pedagógiai szándék mozgatja: Versek az életből (Leginkább fiúk számára), Versek az életből (Leányok számára), Versek a hazáról, Versek a történelemből, Vallásos hangok. Sokat elmond az oktatással és neveléssel kapcsolatos felfogásról és gyakorlatról, hogy míg „Leginkább fiúk számára” harmincnyolc verset ajánl a kötet, lányoknak mindössze tizenegyet. A fiúk verseinek negyede (tíz vers) „katonás” témájú, már gyerekkorban az erő, a harc által dominált férfiképet közvetítve. Az első két csoportban túlnyomórészt gyermekversek szerepelnek. A 19. század neves költőinek verseivel inkább csak a Versek a hazáról és a Versek a történelemből csoportokban találkozunk. A hazát tematizáló versek között szerepel például Vörösmarty Mihálytól a *Szózat*, Vachott Sándortól a *Vándor dala*, Garay Jánostól a *Hazámhoz* és Petőfitől a *Honfidal*. A Versek a történelemből csoportban olvasható többek között Kisfaludy Károly *Mohács*, Czuczor Gergely *Hunyadi*, Garay *Kont*, Petőfi *A király esküje* (*Hunyadi László* címen), Vachott

39 Az első kiadás: Borza Nándor, *Szavaló könyv: elemi iskola és házi használatra*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1870. A hetedik kiadás: Borza Nándor, *Szavalókönyv névnapi és újévi üdvözlő versekkel: elemi iskolai és házi használatra*, Franklin, Budapest, 1907.

40 A szavalókönyvben a *Mi kék az ég!* *Tavaszi* címen jelent meg, követve a vers első sajtóbeli kiadását. Petőfi a Pesti Divatlap 1845. május 15-i számában a két darabból álló *Tavaszi* ciklus 1. sz. darabjaként jelentette meg. *Petőfi-adattár*, I, 385.

Sándor *Balázs vitéz*, Tóth Kálmán *Árpád sírja* és Gyulai Pál *Világosnál* című költeménye.⁴¹ Érdekes, hogy Borza az idő haladtával a versanyagot nem az újonnan megjelent, kortárs költemények beemelásával frissíti, hanem már jelen lévő szerzőtől cserél vagy hoz további verset. Petőfitől például a *Honfidalt* lecseréli a *Magyar vagyok* című költeményre, s megemelve a jelentőségét, a Versek a hazáról csoport élére teszi.

A kamaszkorúaknak összeállított versgyűjtemények közül kettőt emelek ki: a Tatay István által szerkesztett *Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai* és a *Szavaló-könyv. Szavalásra legalkalmasabb költői és prózai művekből összeállított gyűjtemény a magyar ifjúság számára* címűeket. Tatay 1847-es munkájában, amelyet 10–15 éves fiúknak és lányoknak szánt, tizenegy Petőfi-verset, illetve versrészletet közölt: *Ki a szabadba!*, *Halvány katona*, *Fürdik a holdvilág az ég tengerében...*, *Füstbe ment terv*, *Távolból*, *Honfidal*, *István öcsémhez*, *A nemes*, *A tintásüveg*, *Az Alföld*. Ennek a korai munkának az az érdekessége, hogy Petőfitől kizárólag 1844-ben és 1845 áprilisában íródott költeményeket hoz, s a későbbiekkel ellentétben három magánéleti témájú verset is tartalmaz. A negyven évvel később megjelent *Szavaló-könyv* egyáltalán nem rokonítható Tatay könyvével, sőt a teljes versanyagát tekintve más szavalókönyvekkel sem igen állítható párhuzamba. Az először 1889-ben, majd 1907-ben megjelent kötet nem tünteti fel a szerkesztő nevét. Százkilenc verset, hat monológot és hét szónoklatot tartalmaz. Olyan szerzők és művek is felbukkannak benne, akikkel/amelyekkel máshol nem találkozunk (Dayka Gábor: *Titkos bú*, Csokonai Vitéz Mihály: *Becsület és természet*, Virág Benedek: *Lantomhoz*, Vitkovics Mihály: *Életfilozófia*). De a többi versgyűjteményhez képest az is sajtószerű, hogy olyan szerzők szerepelnek legtöbb verssel, akiktől más szerkesztők a század utolsó harmadában és a századforduló körüli években már legfeljebb csak kettőt-hármat közölnek. Vörösmarty tizenhárom, Garay tizenkét, Tompa tizenegy verse mellett Petőfi hat verssel a negyedik helyre szorul, Arany pedig, aki az 1870-es évektől kezdve más szavalókönyvekben a listavezető, itt az utolsók közé kerül, mindössze két vers olvasható tőle, a *Tetemre hívás* és *A pusztai fűz*. A versanyag nincs tagolva, sem kronológiai, sem tematikai, sem műfaji szempontból. A kötet első harmadában főként olyan versek szerepelnek, amelyeket megjelenésüktől kezdve gyakran szavaltak, vagy megzenésítve, énekelt formában gyor-

41 A versek szerzőinek azonosításához az egykorú sajtót, valamint ENDRÓDI Sándor, *A magyar költészet kincsesháza*, Athenaeum, Budapest, 1927. című munkát használtam.

san nemzeti jelképpé váltak.⁴² A kötet nyitó darabja Vörösmartytól a *Szózat*, a második Kölcseytől a *Himnusz*. Petőfitől szerepel a *Honfidal*, *A hazáról*, *A csárda romjai* és *A király esküje* (ismét *Hunyadi László* címen). Érdekesség, hogy a kötet Garay *Kont* című balladája után közvetlenül annak paródiáját, a Pákh Albert által írt *Csont* című „szatíra-kincs”-et is szerepelteti, amelyben a szerző a „Csont a kóbor színész” refrénnel ellátott versben Petőfi színészi ambícióit karikírozza (a célszemély alaposan meg is sértődött miatta).⁴³

Váradi Antal a Színészeti Tanoda tanáraként a szavalókönyveknek egy sajátos, kifejezetten tankönyvként funkcionáló változatát állította össze az intézmény prózai színész osztályában tanuló első- és másodéves hallgatók számára. Az 1883-ban megjelent munka a szerzők nevét, feltehetően a színésznövendékektől elvárt műveltségre alapozva, nem tünteti fel. Váradi memoriterként negyvenhat verset és (kis)epikai alkotást kér számon, Kisfaludy Károlytól Kiss Józsefíg a 19. század legnevesebb szerzőitől válogat. Hoz verset például Arany Jánostól és Lászlótól, Berzsenyi Dánieltől, Czuczor Gergelytől, Eötvös Józseftől, Garay Jánostól, Gyulai Páltól, Madách Imrétől, Petőfi Sándortól, Szász Károlytól és Tompa Mihálytól. A legtöbb művet, nyolc darabot, Vörösmartytól veszi, Aranytól hét, Tompától négy költeményt közöl. Petőfitől Garayhoz és Kisshez hasonlóan három verset választ. A versanyagot nehézségi fokozat szerint közli, a könnyebb szavalati darabok közé került Petőfitől a *Csokonai*, a valamivel nehezebbek közé pedig a *Pató Pál úr*⁴⁴ és *A csárda romjai*. Váradi szavalásra vonatkozó instrukciókat nem adott, de a tartalomjegyzékben minden versről írt rövid összefoglalót, mindig jelezve a versformát és kiemelve a mű uralkodó hangulatát, jellegét. A Petőfitől hozott *Csokonai* esetében például a komikumot hangsúlyozza: „Derült episod a borkedvelő költő életéből, melynek komikumát a visszatérő név-refrain s az utolsó szak belső ríme a sorban neveli. Verselése hatsoros jambus lejtelmű strófa páros és félrimekkel, melyek nemcsak hogy egyhangúakká nem válnak, sőt a »Csokonai Vitéz Mihály« refrain által a komikumot növelik”.⁴⁵

42 Vörösmartytól a *Liszt Ferenchez*, *A hontalan*, *A vén cigány*, *Az élő szobor* és *Az árvízi hajós*, Tompa Mihálytól *A gólyához*, Aranytól a *Tetemre hívás*, illetve Garaytól a *Kont*.

43 Petőfi válaszul írta a *Végszó ***hoz* című, „Isten hozzád, te elpártolt barát...” kezdetű verset. Vö. KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Osiris, Budapest, 2008, 115.

44 A kötet *Pató Pál* címen közli a verset.

45 VÁRADI Antal, *Szavalókönyv az Orsz. Színészeti Tanoda I. és II. éves növendékeinek használatára*, Franklin-Társulat, Budapest, 1883, 6. Az 1865-ben megnyílt Színészeti Tanoda első tanévében Egressy Gábor mesterségtanárként még kétszer ennyi Petőfi-

A korábbiaktól eltérő célú és tartalmú szavalókönyvvvel jelentkezett Vajda Gyula, „állami felsőbb leányiskolai tanár” 1902-ben. (A felsőbb leányiskolákat 1875-től, osztrák mintára szervezték meg Magyarországon a 11–17 éves korosztály számára.) Az *Ünnepi versek. Szavalókönyv iskolai ünnepélyekre alkalmas költemények gyűjteménye* című munka nagyon gazdag versanyagot, kétszázkilencvenkilenc költeményt tartalmaz. Hét tematikus egysége: Éljen a király, Erzsébet, A Szabadság napja, Az 1848-iki törvények szentesítésének ünnepe (Április 11.), A vértanúk, Költők és államférfiak, Hit, haza szülői ház, költészet, természet... A szerkesztő túlnyomó többségben kortárs szerzőkre alapozott (Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Erdélyi Zoltán, Kiss József, Kozma Andor, Szabolcska Mihály, Váradi Antal stb.), a korábbiak közül keveseket, leginkább csak a már akkor is a kánon csúcsán lévőket, a nagyközönségi, kiemelkedő nemzeti jelentőségű versek íróit szerepelteti: Vörösmartytól kettő (*Himnusz*, *Szózat*), Kölcseytől egy (*Himnusz*), Aranytól négy (Az „*Emlények*”-ből, *Széchenyi emlékezete*, *A dalnok bújja*, *Fiamnak*) verset ad. Emiatt különösen érdekes, hogy Petőfitől viszont jóval több, összesen tizenöt verset közöl.

A Szabadság napja	Az 1848-iki törvények szentesítésének ünnepe	Költők és államférfiak	Hit, haza, szülői ház, költészet, természet...
Nemzeti dal	Honfidal	Jövendölés	Vajdahunyadon
Csatadal		Arany Jánoshoz	Rákóczi
A márciusi ifjak		Egy fiatal íróhoz	A hazáról
A magyarok istene			Az árva lány
15-ik március, 1848.			
Egy gondolat bánt engemet...			
1848			

Vajda Petőfi-válogatása az ünnepek, előadási alkalmak miatt erősen a nemzeti, közösségi, történelmi tárgyú versekre helyezi a hangsúlyt. A *Honfidal* már többek összeállításában előfordult, de a *Csatadal* és

verset kért számon: *Barátimhoz*, *Füty*, *Ambrus gazda*, *Ebéd után*, *Kedves vendégek*, *A tintásüveg*, *Vizet iszom*. Vö. SZALISZNYÓ LILLA, *Egressy Gábor színi tanodai tanársága és a magyar színészképzés hivatásosodása*, Irodalomtörténeti Közlemények 2014/3., 346.

a *Nemzeti dal* sem itt olvasható először. Ez utóbbi vers 1902-ben már szinte kötelező szavalati darab volt. Március 15-e ugyan csak 1927-ben lett hivatalos ünnep, de a 19. század utolsó harmadában már széles körben megemlékeztek róla a sajtóban és az ünnepségeken is. 1896-ban, a millenniumi ünnepségek évében például az éppen március 15-én megjelenő Vasárnapi Ujság három ilyen tárgyú cikket közölt, illetve megírta a pesti ünnepség programját:

Márczius 15-ike. Az 1848-iki nagy nap évfordulója az idén vasárnapra esik, s ez bizonyára emelni fogja az ünnepélyek disztét. A fővárosban különösen az egyetemi ifjuság készül márczius 15-ikére. Délelőtt a vigadóban lesz az ünnep, felolvasással szavalással; délután az egyetem-téren, honnan Petőfi szobrához vonulnak. Az alkalmi költemény megírására *Ábrányi* Emilt kérték föl. [...] A Vigadóban tartandó ünnepély sorrendje ez: *Szózat*, éneklí a budai dalárda. Elnöki megnyitó, tartja *Pálffy* Ferencz, az egyetemi kör elnöke. *Nemzeti dal*, szavalja *Melczer* Gyula, az egyetemi kör alelnöke. Ünnepi beszéd, tartja *Bartha* Miklós orsz. képviselő. „Márczius 15.” *Ábrányi* Emil költeménye, szavalja *Eördög* Árpád. *Himnusz*, éneklí a budai dalárda.⁴⁶

A kötet érdekessége, hogy Vajda a függelékben különféle ünnepségekre vonatkozóan komplex műsorokat állított össze, beleértve a szavalati darabokat, valamint az ének- és zeneszámokat is. Különválasztotta egymástól az elemi és középiskolákat, valamint a lányiskolákat, s minden esetben megírta, hogy mikor mit érdemes előadni. Javasataiból jól látszik, hogy az iskolák milyen hivatalos ünnepségeket tartottak: A koronázás évfordulója, az Erzsébet-émlékünnepély, Március 15., Április 11., A vértanúk émlékünnepé, illetve az Évzáró ünnepély. De az ezeken fölül tartható iskolai (Matiné, Hősök émléke, Magyar hősnők émlékünnepé, Honleányok émléke) és önképzőköri ünnepélyekre (Petőfi-ünnepély, Vörösmarty-ünnepély, Katona-émlékünnepély, Eötvös-ünnepély, Arany-ünnepély, Madách-ünnepély, Jókai-ünnepély, Deák-émlékünnepély, Rákóczi-émlékünnepély, Kossuth-émlékünnepély) is talált alkalmas szavalnivalókat. A nagyobb nyilvánosságnak szóló eseményeken a Petőfi-verseknek már nem szánt kitüntetett szerepet, csak a március 15-i ünnepségek műsorába illesztette be őket. Úgy vélte,

46 Vasárnapi Ujság 1896. március 15., 172.

hogy a középiskolásoknak szavalni kellene a *15-ik március 1848.*, az *1848* és az *Egy gondolat bánt engemet...* című verseket, kezdésként pedig énekelt formában felhangozhatna a *Nemzeti dal*.⁴⁷ A lányiskolákban március 15-én szintén egy Petőfi-vers a jó választás, *A magyarok istene*.

Összegzés

A szavalókönyvek eddig meglehetősen kevés figyelmet kaptak a klasszikus magyar irodalom recepciótörténetének kutatásában, a művek megjelenési helyének számbavételekor a kritikai kiadások sajtó alá rendezői sem számolnak velük. Petőfi példája pedig azt mutatja, hogy segítségükkel a recepció több aspektusát is megfigyelhetjük. Sokféleségükből és a többszöri újrakiadásokkal biztosított folyamatos könyvpiaci jelenlétükből arra lehet következtetni, hogy a versek terjesztésének, népszerűsítésének egyik meghatározó közegei voltak, kereslet mutatkozott irántuk, a versmondók igényt tartottak rájuk. A szerkesztők sokszor a vidéki értelmiség soraiból kerültek ki, ami szintén jelzi, hogy a nyilvános szavalás a legkülönbözőbb iskolai és egyéb alkalmakkor országszerte működő gyakorlat volt.

Petőfi verseinek már a költő életében biztos helye volt a szavalókönyvekben. Ismertségét és elismertségét tetézte, hogy a Tatay István-féle 1847-es összeállítások után a soron következő, Tooth István által 1848-ban kiadott *Szavalmányok. Tekintettel a költészeti nemekre jelesb magyar költők után* című munka már a legjelentősebb szerzők egyikeként szerepeltette (Vörösmarty után tőle közölte a legtöbb verset). Művei innentől kezdve valamennyi ilyen típusú kiadványba bekerültek, a reformkor alkotói közül ő volt az egyedüli, akit a szerkesztők az 1870-es évek után Garayval vagy Vörösmartyval ellentétben nem szorítottak háttérbe a kortárs alkotók érvényesülése érdekében. Noha a kötetek versanyagát illetően vannak átfedések, a vizsgált szavalókönyvek alapján úgy tűnik, lírai és kispikái alkotásainak meglehetősen széles skáláját népszerűsítették, sokszor új darabokkal frissítve anyagukat. A válogatásokból kirajzolódó Petőfi-képet a tájleíró, a hazáról, a hazaszeretetről szóló

47 *Ünnepi versek. Szavalókönyv iskolai ünnepélyekre alkalmas költemények gyűjteménye*, szerk. VAJDA Gyula, Budapest, Singer és Wolfner, 1902, 472. Az önképzőkörök Petőfi-ünnepélyeire a *Jövendölést*, *A magyarok istenét*, *Az árva lányt*, valamint *A hazáról* című verset, a Jókai-ünnepélyre az *Egy fiatal íróhoz* címűt, a Rákóczi-emlékünnepélyre pedig a *Rákóczit* javasolta. *Uo.*, 480–482.

versek uralják. Magánéleti témájú, szerelmes verset elvétve találunk bennük, ami az előadási alkalmakat (leginkább iskolai és egyéb nyilvános ünnepségek) tekintve érthető. Hiányoznak a szavalókönyvekből a védjeggyé vált népdalszerű versei is, valószínűleg azért, mert azok már az 1840-es évek második felétől kezdve inkább énekelt dalok formájában, dallammal terjedtek.⁴⁸ Noha a kiegyezés után, a századvég felé közeledve 1848 tavaszának eseményei fokozatosan megjelenhettek a nyilvános közbeszédben,⁴⁹ így a *Nemzeti dal* és Petőfi más hazafias versei is polgárjogot kaptak a szavalati darabok között, az erőteljesen politizáló, élesen és nyíltan királyellenes darabok ezután is kimaradtak a válogatásokból, csakúgy, mint a költő filozofikusabb és/vagy sötétebb tónusú versei.

48 Vö. Tari Lujzának a kérdést alaposan feldolgozó tanulmányát: TARI Lujza, *A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik*, Magyar Napló 1999/7., 22–35.

49 Megjegyzendő, hogy eleinte nem március 15-e, hanem az áprilisi törvények királyi szentesítésének napja, április 11-e állt az ünneplések fókuszában.